

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.26>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ЗАХИСТУ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ: БАЛАНС ПРАВА І ПОЛІТИКИ

Беркі М.В.,

*аспірантка Докторської школи наук з державного управління,**Національний університет державної служби, Угорщина*

ORCID: 0009-0002-7928-2751

e-mail: berkimarianna1@gmail.com

Беркі М.В. Конституційно-правовий вимір захисту угорської національної меншини в Україні: баланс права і політики.

У контексті конституційного розвитку сучасної України питання захисту мовної та культурної ідентичності національних меншин залишається актуальним. В даній статті досліджується взаємозв'язок між конституційними правами людини і громадянина, та динамікою нормативно-правових змін на прикладі угорської національної меншини Закарпаття. Особливу увагу приділено аналізу механізмів реалізації цих прав у світлі Конституції України та міжнародно-правових зобов'язань держави щодо захисту прав національних меншин, зокрема Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин, досліджено правову природу та обсяг гарантій у сфері використання рідної мови, доступу до освіти рідною мовою та здійснення культурної діяльності.

Зроблено акцент на аналізі сучасних викликів, що виникають у процесі реалізації цих прав в умовах правотворчих змін, соціально-політичних трансформацій і зміцнення державної мовної політики. У контексті статей 10, 11, 22, 24 та 53 Конституції України розглянуто конституційні засади мовної рівності, недискримінації, культурного розмаїття та освітньої автономії. Підкреслюється, що ефективна імплементація зазначених норм є необхідною умовою для забезпечення цілісності конституційного ладу, підтримання соціального діалогу та зміцнення принципів правової держави.

Окремим аспектом дослідження є оцінка впливу адміністративно-правових рішень на функціонування навчальних закладів із мовами національних меншин, а також вивчення доступності культурних послуг у місцях компактного проживання національних спільнот. Розглянуто потенціал інституційного діалогу між органами державної влади, представниками меншин та міжнародними структурами у контексті досягнення збалансованої мовної політики.

Автор пропонує теоретично обґрунтовані підходи до удосконалення нормативного регулювання у сфері міжетнічних відносин, які узгоджуються з європейськими стандартами та сприяють збереженню конституційного плюралізму. Автор доходить висновку, що забезпечення прав національних меншин в Україні є не лише проявом юридичної обов'язковості, а й чинником зміцнення демократичної правової культури, регіональної стабільності та суспільної згуртованості в умовах сучасного державотворення.

Ключові слова: права національних меншин; угорська національна меншина Закарпаття; українсько-угорські відносини; захист національної ідентичності; мовна політика України.

Berki M.V. The constitutional and legal dimension of the protection of the hungarian national minority in Ukraine: balancing law and politics.

In the context of the constitutional development of modern Ukraine, the issue of protecting the linguistic and cultural identity of national minorities remains highly relevant. This article explores the relationship between constitutional rights of individuals and citizens and the dynamics of legal and regulatory changes using the example of the Hungarian national minority in Transcarpathia. Special attention is devoted to the examination of mechanisms for the realisation of these rights in the context of the Constitution of Ukraine and the state's international legal obligations concerning the protection of national minority rights, notably those enshrined in the Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities. The article examines the legal nature and scope of guarantees regarding the use of the native language, access to education in the native language, and the exercise of cultural activities.

Particular emphasis is placed on analyzing the current challenges that arise in the implementation of these rights amid legislative changes, socio-political transformations, and the strengthening of the state's language policy. Within the context of Articles 10, 11, 22, 24, and 53 of the Constitution of

Ukraine, the article considers the constitutional foundations of language equality, non-discrimination, cultural diversity, and educational autonomy. It is emphasized that effective implementation of these provisions is a necessary condition for ensuring the integrity of the constitutional order, maintaining social dialogue, and reinforcing the principles of the rule of law.

A separate aspect of the study is the assessment of the impact of administrative and legal decisions on the functioning of educational institutions that use minority languages, as well as the accessibility of cultural services in areas of compact settlement of national communities. The potential of institutional dialogue between state authorities, minority representatives, and international bodies is considered in the context of achieving a balanced language policy.

The article proposes theoretically grounded approaches to improving regulatory frameworks in the field of interethnic relations, aligning them with European standards and contributing to the preservation of constitutional pluralism. The author concludes that the protection of national minority rights in Ukraine is not merely a matter of legal obligation, but also a vital element in fostering a democratic legal culture, ensuring regional stability, and promoting social cohesion in the context of modern nation-building.

Key words: national minority rights; Hungarian minority in Transcarpathia; Ukrainian-Hungarian relations; protection of national identity; language policy in Ukraine.

Постановка проблеми. Становище угорської національної меншини в Закарпатті висвітлює той факт, що захист мовної та культурної ідентичності має не лише локальне чи внутрішньодержавне, а й міжнародне значення. Право на освіту рідною мовою та можливості культурного самовираження безпосередньо залежать від політичних та суспільних трансформацій, які відбуваються в регіоні. Відносини між Україною та Угорщиною істотно впливають на реальне забезпечення прав національних меншин, зокрема на практичну реалізацію їхніх конституційних прав.

Статті 10 та 53 Конституції України закріплюють право на користування рідною мовою в публічному просторі. Законодавство України загалом гарантує захист прав національних меншин, проте у процесі реалізації цих положень можуть виникати певні практичні питання, що потребують додаткового діалогу та пошуку збалансованих рішень. Для забезпечення стабільного розвитку взаємин важливо врахування національного законодавства, а також дух конструктивної співпраці.

Варто зауважити, що забезпечення прав національних меншин – це не лише правовий, а й дипломатичний процес, який вимагає комплексного підходу, що ґрунтується на принципах конституціоналізму, прав людини та міжетнічної толерантності. У довгостроковій перспективі саме від ефективності реалізації цих прав залежить не лише збереження етнічного розмаїття, а й стабільність регіону, рівень соціальної інтеграції та успіх України на шляху європейської інтеграції.

Дослідження має на **меті** проаналізувати конституційні гарантії прав національних меншин в Україні, зокрема право на користування рідною мовою в публічному просторі, у світлі сучасних викликів, пов'язаних зі зрушенням сфер функціонування угорської мови, проблемами у сфері освіти та політизацією етнокультурних питань. Особлива увага приділяється впливу зовнішньої підтримки Угорщини, яка, з одного боку, сприяє збереженню ідентичності угорської громади, а з іншого — породжує напруження у внутрішньополітичному дискурсі та міжнародних відносинах. Акцент зроблено на необхідності розроблення збалансованої моделі реалізації прав національних меншин, яка поєднувала б принципи конституціоналізму, прав людини, міжетнічної толерантності та враховувала виклики регіональної стабільності та європейської інтеграції України.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз стану опрацювання теми, пов'язаної із становищем угорської національної меншини в Україні засвідчує високий ступінь розвитку відповідного наукового дискурсу, який в певну міру вирізняється міждисциплінарним характером та багаторівневою структурою, що зумовлює глибину та концептуальне різноманіття аналітичних підходів.

Особливу цінність для дослідження становлять міждисциплінарні праці таких акторів, як Роджер Брубейкер, Візі Балаж та Віммер Андреас, які пропонують цілісне бачення регіональних процесів, спираючись як на емпіричний матеріал, так і на глибоке теоретичне осмислення. Значна частина їхніх робіт опублікована у провідних міжнародних наукових виданнях, що засвідчує їхню академічну валідність та відповідність міжнародним стандартам наукового аналізу.

Мовний вимір джерельної бази також заслуговує окремої уваги. Угорськомовна література переважно зосереджується на регіональному й національному аспектах проблематики, натомість англomовні публікації надають глобальних і порівняльних перспектив, що дозволяє здійснювати аналіз не лише у межах України, але й у ширшому полі міжнародної безпеки та прав людини.

Виклад основного матеріалу. Угорська національна меншина в Україні має історичну спадкоємність, що триває століттями. На території сучасної Закарпатської області угорське населення з'явилося ще у IX-X ст. Регіон був частиною Угорського королівства, згодом Австро-Угорщини, з

1918 по 1939 роки Чехословаччини, між 1939-1945 роками – Угорщини, а у 1945 році за мирним договором «возз'єднався з Радянською Україною». Тривала еволюція державних інституцій упродовж історії, з одного боку, сформувала міцну локальну угорську ідентичність, а з іншого – залишила глибокі наслідки у вигляді періодичної втрати правового самоствердження.

Після розпаду Австро-Угорщини і входження Закарпаття до складу Чехословаччини, а згодом СРСР, угорська громада поступово втратила адміністративне самоврядування, однак частково зберегла освітню й культурну інфраструктуру. Особливо гостро питання мови та освіти постало після 1991 року, коли нова українська держава почала формувати унітарну модель національної ідентичності.

При цьому варто зауважити, що хоч і після проголошення незалежності України угорська громада зберегла розгалужену інституційну інфраструктуру, що охоплює угорськомовні школи, релігійні організації, партії, різного роду юридичні особи та засоби масової інформації, однак, опинившись у жорсткішому правовому середовищі, вона почала ставити під сумнів сталість своєї ідентичності. Це дозволяє говорити про наявність так званого функціонального мікропростору нетериторіальної автономії, що, однак, не має офіційного правового статусу. При цьому варто розглядати як правовий, так і політичний вимір взаємин між державою проживання, національною меншиною та державою-опікуном.

Стосунки угорської меншини з українською державною владою ніколи не були стабільно інституціалізованими: із 1990 року після початкового етапу відкритості, починаючи із 2010 року поступово формувався курс на етнолінгвістичну уніфікацію. Дана риторика державної безпеки України проявилася у 2014 році, і поступово включила національні меншини до поля потенційних «загроз», особливо в контексті зовнішньополітичних зв'язків меншин. Особливо це стосується угорської громади, через зв'язок із Угорщиною – членом НАТО і ЄС. Все це в сукупності призвело до зростаючої напруги в політиці щодо меншин і до переосмислення ролі Угорщини в цьому контексті.

Аналіз ситуації угорської меншини в Україні не може бути повним без урахування її демографічної динаміки. За результатами перепису населення 2001 року, в Закарпатській області проживало 151 516 угорців, що становило 12,1% населення регіону. Проте вже у 2017 році, за оцінками угорських дослідників, їх чисельність зменшилась приблизно до 130–135 тис. Причинами цього зниження є не лише природні демографічні процеси – зокрема низька народжуваність, – а й масштабна трудова та репатріаційна еміграція до Угорщини, що значно посилилася після 2010 року у зв'язку із запровадженням спрощеного надання громадянства Угорщини для закордонних угорців [1, с. 137].

Еміграція набула характеру структурного відтоку – у деяких угорськомовних селах було зафіксовано справжнє «демографічне спорожнення», що спричинило ерозію культурного простору меншини. Враховуючи вищенаведене, можна зауважити, що школи з угорською мовою викладання залишаються не лише освітніми інституціями, а й ключовими центрами збереження ідентичності. Саме тому будь-яке обмеження функціонування таких закладів – як, наприклад, передбачене реформою освіти 2017 року – сприймається громадою як загроза не тільки мовному, а й екзистенційному виживанню.

Додатковим фактором є територіальна концентрація угорців у південній частині Закарпаття. У Берегівському районі угорці становлять близько 76% населення, у колишньому Виноградівському – понад 34%, а в Ужгородському – близько 16% (дані перепису населення 2001 року). Таким чином, демографічні дані підтверджують, що угорська меншина на Закарпатті не є розпорошеною спільнотою, а компактно організованою етнокультурною групою з вираженою історичною тяглістю. Така компактність створює просторово окреслену етнолінгвістичну зону, яка зберігає відносну автономність у побутовій комунікації, освітньому просторі та релігійних практиках. Угорські громади мають власну інфраструктуру, що дозволяє їм функціонувати як суб'єкт, а не лише як об'єкт державної політики.

Конституція України закріплює низку гарантій для забезпечення прав національних меншин, особливо в частині збереження їхньої культурної ідентичності, мови та традицій. Відповідно до статей 10 і 11 Конституції України, держава визнає і сприяє розвитку мов національних меншин, забезпечує можливість вільного користування рідною мовою в приватному та публічному житті, а також доступ до освіти цією мовою. Ці норми спрямовані на створення умов для гармонійного співіснування різних етнічних і мовних груп у межах єдиної нації.

На міжнародному рівні Україна є учасницею низки важливих документів у сфері захисту прав національних меншин. Зокрема, вона приєдналася до Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин, яка передбачає обов'язки держави щодо захисту етнокультурної самобутності меншин і запобігання будь-яким формам дискримінації. Окрім того, Україна ратифікувала Європейську хартію регіональних або мов меншин, яка ставить за мету охорону й розвиток мовного розмаїття як елемента європейської культурної спадщини.

Варто зауважити, що незважаючи на зобов'язання, мовна політика держави зазнала суттєвих змін упродовж останніх років. З 2017 року в Україні спостерігається тенденція до зміцнення позицій української мови як єдиної державної.

Ухвалення Закону України «Про освіту» (2017) та подальше закріплення мовної норми в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) запровадило оновлене нормативне регулювання мовного питання в середній та вищій освіті. Зміст і наслідки цих змін стали предметом обговорення як на національному, так і на міжнародному рівнях, зокрема в контексті зобов'язань України за міжнародними договорами у сфері захисту мовних прав національних меншин.

Венеціанська комісія Ради Європи у своєму висновку щодо положень Закону України «Про освіту», які стосуються використання державної мови та мов меншин в освіті, зазначила, що стаття 7 Закону потребує перегляду з метою забезпечення більш збалансованого підходу до мовного питання в освіті. Зокрема, Комісія рекомендувала забезпечити адекватне викладання мовами національних меншин, а також вказала на необхідність уникнення диференційованого ставлення, особливо щодо мов меншин, які не є офіційними мовами Європейського Союзу [2].

У прес-релізі про візит Верховного комісара у справах національних меншин Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) до України (грудень 2017 року) також зауважено занепокоєння щодо мовної політики України. Ламберто Заннієра підкреслив необхідність деполітизації мовного питання та пошуку збалансованого підходу до інклюзивності, особливо в галузі освіти [3].

Подальше ухвалення Закону України «Про повну загальну середню освіту» у 2020 році викликали жваві дискусії як у середині країни, так і на міжнародному рівні. Ці документи передбачають поступовий перехід навчального процесу на українську мову, що, за задумом законодавця, має сприяти консолідації українського суспільства, проте одночасно викликало занепокоєння з боку представників національних меншин, особливо в регіонах із компактним проживанням угорської, румунської чи болгарської спільнот.

Варто також згадати Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» від грудня 2022 року. Формально останній документ мав на меті модернізувати законодавство відповідно до стандартів Європейського Союзу в контексті євроінтеграції. Однак цей закон не усунув структурних суперечностей у правовому статусі меншин, а натомість відтворив ключові обмеження, закріплені в попередньому мовному і освітньому законодавстві.

Угорська меншина, яка традиційно проживає в Закарпатті, стала основним об'єктом як політичних рішень України, спрямованих на мовну інтеграцію, так і зовнішньої дипломатичної реакції з боку Угорщини. Федеріка Пріна вказує на зростаючий розрив між намірами України модернізувати правову базу відповідно до європейських стандартів і реальним сприйняттям цього законодавства з погляду меншин – зокрема, з боку Венеційської комісії, яка у своєму висновку 2023 року прямо рекомендувала внести поправки, що гарантують ефективність цих прав [4, с. 885].

Мовна реформа фактично змінює концептуальні основи розуміння меншин як культурного багатства, замінюючи їх на унітарну ідеологію, в якій меншина трактується як об'єкт інтеграції, а не як суб'єкт автономного розвитку. Це не лише політичний, а й конституційний відступ від логіки прав людини. Саме у таких моментах треба зосередити увагу на зростаючому значення участі «*kin-state*», тобто Угорщини, у підтримці своєї меншини. Проте постає питання: чи є така участь легітимною формою транскордонної культурної відповідальності, чи ж порушенням суверенітету?

У сучасному правовому полі захист прав національних меншин розглядається переважно у рамках територіального суверенітету конкретної держави. Проте у випадках, коли меншина пов'язана з етнічно спорідненою державою – так званою «*kin-state*», – постає складніша модель взаємодії, в якій конфлікт чи співпраця виникають на перетині правового, культурного та геополітичного полів.

Роль Угорщини як держави-опікуна не зводиться лише до етнополітичного захисту. Через участь у структурованих транскордонних ініціативах Будапешт діє в межах європейського простору співпраці, що зменшує домінування двосторонніх національних наративів. Це підкреслює, що «*kin-state*» в умовах євроінтеграційних рамок – це не загроза, а потенційний інституційний партнер у забезпеченні прав меншин.

Ситуація з угорською національною меншиною в Україні є показовою: з одного боку, держава-опікун – Угорщина – реалізує активну підтримку своїх співвітчизників за кордоном, з іншого – держава проживання меншини прагне уніфікувати політико-правовий простір через реформу освіти, мовну політику та контроль за громадянством. У такому контексті необхідне глибше теоретичне осмислення ролі *kin-state*, що і пропонують концептуальні підходи Балажа Візі, Роджерса Брубайкера та Андреаса Віммера з Ніною Глік-Шиллер.

Важливим фактором у питанні захисту прав угорської національної меншини в Україні є роль Угорщини як «*kin-state*» – держави, яка вважає себе відповідальною за підтримку своєї діаспори.

Як зазначає Візі Балаж, захист прав меншин розглядається не лише як складова систему захисту прав людини, але й як важливий інструмент забезпечення соціальної та політичної стабільності [5, с. 52]. Угорщина реалізує це через систему грантів, підтримку освіти, подвійне громадянство та дипломатичні звернення щодо мовних і культурних прав угорців в Україні.

Разом із тим, така діяльність «*kin-state*» може вступати в конфлікт із принципом невтручання у внутрішні справи держави проживання меншини, особливо коли сприймається як політизований тиск. За таких обставин виникає важливе завдання – знайти баланс між легітимною етнокультурною підтримкою з боку держави-опікуна та суверенним правом України формувати внутрішню політику національної єдності. У регіонах із чутливим етнополітичним контекстом навіть об'єктивно «м'які» інструменти культурної політики можуть бути інтерпретовані як проекція впливу, що вимагає правового узгодження між державами.

Роджерс Брубейкер підходить до цього питання з позиції етнополітичної соціології, розвиваючи концепт тріадичної взаємодії («*state – minority – kin-state*»), у якій кожен елемент формує власну національну ідентичність через конфлікт із іншими. Він описує ситуацію, коли держава-опікун не лише підтримує «своїх», а й політизує меншину як «заручника» власного національного проекту [6].

На відміну від Візі Балажа, який акцентує на інституційній можливості співпраці, Роджерс Брубейкер застерігає від ситуацій, де меншина стає полем геополітичної конкуренції. У випадку України це особливо актуально: законодавча ініціатива щодо мови освіти, реакція Будапешта, блокування Угорщиною співпраці України з НАТО – усе це ілюструє те, що Брубейкер називає рефрейнгом націоналізму через зовнішню політику.

Ще один важливий теоретичний рівень до аналізу додають Андреас Віммер і Ніна Глік-Шиллер, які у своїй концепції «методологічного націоналізму» критично оцінюють те, як соціальні науки зводять ідентичність та політичну приналежність виключно до меж національної держави. На їхню думку, у добу мобільності, міграції та множинних ідентичностей такий підхід втрачає пояснювальну силу. Держава вже не є єдиним контейнером ідентичності, а національна меншина – не лише «внутрішня» справа. У рамках цього підходу «*kin-state*» постає не як загроза, а як природна реакція на постнаціональні соціальні процеси. Вони підкреслюють, що ми повинні мислити поза рамками домінуючих національних дискурсів [7, с. 308], а формування ідентичності та системи прав меншин має враховувати не лише внутрішні правові механізми, а й багатовимірні зв'язки – історичні, культурні, діаспорні – які не обмежуються кордонами.

Таким чином, концепція «*kin-state*» виступає ключовим елементом у розумінні як правових, так і політичних механізмів захисту національних меншин, зокрема в контексті нетериторіальної автономії, яка дозволяє забезпечити культурне самоврядування без загроз територіальній цілісності.

Висновки. Мовна реформа в Україні знаменує собою не просто зміну законодавчих норм, а глибше зрушення у підході до національних меншин – від сприйняття їх як невід'ємного культурного багатства до інтеграційної моделі, що підпорядковує меншини загальнонаціональній унітарній ідеології. У такій логіці меншина перестає виступати як суб'єкт автономного розвитку і дедалі більше сприймається як об'єкт асиміляційного впливу. Це не лише політичне, а й конституційне відхилення від базових принципів прав людини, закріплених у міжнародному праві.

На цьому тлі особливої ваги набуває участь так званої «держави-опікуна» («*kin-state*»), якою для угорської меншини виступає Угорщина. Її активна підтримка своєї діаспори за кордоном викликає суперечливу реакцію – з одного боку, як прояв транскордонної культурної відповідальності, з іншого – як потенційне порушення суверенітету України. Це ставить складне питання: де проходить межа між легітимною допомогою та втручанням у внутрішні справи іншої держави?

Правова ситуація навколо угорської меншини не обмежується лише оцінкою конкретних законів – вона є проявом ширшої системної напруги між конституційним суверенітетом, міжнародно-правовими зобов'язаннями та зовнішньополітичним чинником у вигляді ролі Угорщини. Така конфігурація вимагає не просто юридичного аналізу, а глибшого осмислення крізь призму сучасних підходів: концепції нетериторіальної автономії, тріадичного націоналізму (меншина – держава проживання – держава-опікун) та критики методологічного націоналізму, що розглядає націю виключно в межах державних кордонів.

Об'єднання підходів Балажа Візі, Роджерса Брубейкера, Андреаса Віммера та Ніни Глік-Шиллер дозволяє розглядати роль держави-опікуна у більш складній, але точній аналітичній рамці. Угорська меншина в Україні – це не тільки спільнота, яка потребує правових гарантій, а й суб'єкт геополітичної уваги та транскордонної ідентичності. Можна зробити висновок, що сучасна етнополітика потребує не лише юридичних рішень, але й нового інституційного мислення: врахування транснаціональних практик, узгодження проблемних питань мови й освіти через діалог, а не через взаємне блокування. Таким шляхом можливе формування більш гнучкої і водночас стабільної моделі конституційного захисту меншин – такої, що відповідатиме як внутрішнім вимогам інтеграції, так і зовнішнім викликам постнаціональної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Molnár D István. Perifériáról perifériára. Kárpátalja népeisége 1869-től napjainkig. Budapest: REGIO Könyvek, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2018. 182 p.
2. Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the State Language and minority and other languages in Education. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282017%29030-e&utm_source=chatgpt.com.
3. OSCE High Commissioner on National Minorities discusses language law and other national minority issues in Ukraine. URL: https://www.osce.org/hcnm/362496?utm_source=chatgpt.com.
4. Prina Federica, Pentassuglia Gaetano. Ukraine's Law on National Minorities and 'Effective' Participation: Expanding or Diluting Standards? *International Journal of Minority and Group Rights*, 30/5, 2023. P. 880–930.
5. Vizi Balázs, NTA and International Minority Rights: Marina Andeva et al. (eds.), *Non-Territorial Autonomy: An Introduction*, Palgrave Macmillan, 2023. P. 49–64. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-31609-8>.
6. Rogers Brubaker: Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge University Press, 1996. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/nationalism-reframed/85DFC802FE96095F938638873DA92F3D>.
7. Wimmer Andreas, Glick Schiller Nina. Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks*, 2(4), 2002. P. 301–334.